

Iryna Barouskaja

DOI: 10.15290/bb.2018.10.14

Homelski Państwowy Uniwersytet Medyczny

<https://orcid.org/0000-0001-7196-0701>

Фальклорныя вытокі творчасці Алеся Барскага

Найперш трэба ўзгадаць аб узаемадзеянні з беларускай народнай творчасцю доктара філалагічных навук, прафесара Варшаўскага ўніверсітэта Аляксандра Баршчэўскага, дзейнасць якога шмат у чым папярэджвала і плённа ўзбагачала творчыя набыткі адметнага паэта, публіцыста, драматурга, празаіка Алеся Барскага. Непасрэдна даследаванню нацыянальнага фальклору прысвечаны наступныя працы вучонага: “*Historia literatury białoruskiej, cz. 1. Folklor*”, Warszawa 1976; “*Białoruska obrzędowość i folklor Wschodniej Białostoczczyzny. Narodziny, wesele, śmierć*”, Białystok 1990. Пра спецыфіку апошняй, яе змест і выдавочную значнасць для духоўнага жыцця рэгіёна (і не толькі) сведчыць анатацыя да манаграфіі:

Кніга даследчыка фальклору, выкладчыка Варшаўскага ўніверсітэта Аляксандра Баршчэўскага прысвечана даследаванням традыцый і абраднасці беларусаў, якія пражываюць ва ўсходняй частцы Польшчы, на Беластоцчыне. Самабытная культура народа асвятляецца праз прызму календарна-радзінных свят і абрадаў. Дакладна аналізуюцца захаванні і вераванні, традыцыі, рытуалы і забабоны, звязаныя з трыма асноўнымі этапамі жыцця чалавека – ад нараджэння, праз вяселле і да смерці. У кнізе сабраныя прыклады вуснай народнай творчасці, звязаныя з канкрэтнымі этапамі жыцця і з сямейна-родавымі святамі і ўрачыстасцямі. Змешчаны тут і пароды, якіх прытрымліваліся многія пакаленні, ды зроблены аналіз чалавечых суадносін, захаванняў, рытуалаў. Кніга будзе цікавай як для спецыялістаў, так і для ўсіх, хто цікавіцца культурай і традыцыяй роднага краю¹.

¹ Aleksander Barszczewski, *Białoruska obrzędowość i folklor Wschodniej Białostoczczyzny. Narodziny, wesele, śmierć*, Białystok 1990.

Шэраг артыкулаў, у прыватнасці “Хрэсьбіны і дзіцячы фальклор”, “Фальклор з Баброўнік”, “Фальклор адной сям’і”, “Абрады беларусаў, звязаныя з нараджэннем і хрышчэннем”, “Вячоркі” і многія іншыя, надрукаваны ў “Беларускіх каляндарах”, штотыднёвіку “Ніва”, кнігах выбранага, анталогіях, матэрыялах навуковых канферэнцый, якія выходзілі як у Польшчы, так і ў Беларусі. Гэтыя даследаванні значна ўзбагацілі не толькі беларускую, але і славянскую фалькларыстыку і этнаграфію, прычым не толькі ўвядзеннем новых фактычных артэфактаў, але найперш глыбокім і дасканалым іх прачытаннем. Шмат прац паэта і вучонага ў адной асобе прысвечана даследаванню спецыфікі мастацкага фалькларызму, г.зн., выкарыстання паасобных вобразна-выяўленчых сродкаў і мастацка-стылёвых прыёмаў народнай творчасці ў мастацкай літаратуры.

Аляксандр Баршчэўскі – рамантык у жыцці, можа таму ён вельмі цэніць рамантызм як мастацкі напрамак у літаратуры і мастацтве, што асабліва праявілася пры даследаванні спецыфікі твораў яго слыннага цёзкі, пісьменніка XIX стагоддзя Яна Баршчэўскага. Так, наш сучаснік справядліва зазначае, што, нягледзячы на выхаванне польска-беларускага паэта ў Полацкай іезуіцкай акадэміі на ўзорах класіцызму, ён, *дасягнуўшы інтэлектуальнай сталасці, душой і сэрцам далучыўся да рамантычнай ідэалогіі, якая з мясцовай беларускай народнасці, а не з далёкіх і высокіх старажытных прынцыпаў чэрпала сваё натхненне*².

Рамантыкі заўжды ідэалізавалі родны край, прыпісваючы яму толькі тое, што прыгожае, выключнае і – у разуменні аўтара – вечнае. Следам за Янам Баршчэўскім, а таксама многімі пісьменнікамі XX стагоддзя, ён параўноўвае Беларусь з жыватворнай крыніцай, якая заўсёды вабіць і гоіць тую смагу, што мучыць і стамляе чалавека, адарванага ад радзімы. Аляксандр Баршчэўскі развівае падобны зыходны тэзіс і метафарычна сцвярджае, што Ян Баршчэўскі – рамантык, як падарожны ў час спёкі цягнецца да крыніцы народнасці, асабліва да беларускай фантастыкі і міфалогіі. І ў гэтым працэсе не толькі ніколі не пасмейваўся з народнай наіўнасці, але выразна атаясамліваўся з беларускім народным светапоглядам і ўспрымаў яго як здаровую праяву і арыгінальную філасофію мясцовага люду, у чым у выключнай ступені праяўляецца цесная сувязь з рамантычным светаадчуваннем

² А. Баршчэўскі, *Рамантычныя прынцыпы ў жыцці і прозе Яна Баршчэўскага*, (у:) *Ян Баршчэўскі і яго час*. Матэрыялы II Міжнародных чытанняў 11–12 лістапада 1998, Полацк – Віцебск 1999, с. 15.

і светаўспрыманнем. Характэрна, што Аляксандр Баршчэўскі даказвае не толькі сялянскі пачатак нацыянальнай фантастыкі, але і доказна паказвае яе шляхетныя карэньчыкі. Падобную схільнасць нельга растлумачыць толькі вучобай, арыентацыяй на адпаведныя літаратурныя ўзоры, але найперш спецыфічнасцю творчай натуры чалавека-творцы, складам ягонага ўнутранага сусвету. Письменнікі заўсёды вылучаюцца абвостранасцю ўспрымання свету, чуйнасцю душы, рамантычным сузіраннем рэчаіснасці. Як згадвае А. Баршчэўскі, з *ранняга дашкольнага дзяцінства захаваліся ў маёй свядомасці т. зв. “пярэпалахі”. Былі яны звязаны са станам маёй душы. Начамаі ў час сну наведвалі мяне ведзьмы, чэрці, разбойнікі. Усё гэта вылівалася ў нервовыя спалогі. Маці, кіруючыся адвечным фальклорным звычаем, “сеяла мне пярэпалахі”*³. Пра сваю выключную фантазійнасць ён згадае і ў апісанні цікавага вясковага звычаю, які называўся вячоркамі: *Я быў у тых часы хлапчуком і асаблівага ўдзелу ў шароўках не браў, аднак на вячорках прысутнічаў. І, вяртаючыся дадому, каб не паказаць, што баюся, голасна свістаў. Страшней было ў снях сваёй хаты, бо здавалася, што з падстрэшка скачюць на галаву нябожчык або чорт*⁴.

Ці не гэтым вопытам дзяцінства тлумачыцца тая павышаная ўвага да народнай казкі, якая характарызуе творчыя зацікаўленасці пана прафесара?! Так, Аляксандр Баршчэўскі выбраў са збору Міхала Федароўскага нацыянальныя казкі і пераклаў іх на польскую мову пад даволі спецыфічнай назвай “Diabelskie skrzypce. Baśnie białoruskie” (Warszawa 1973). Гэтыя казкі выключна адметныя: яны зусім непадобныя на прылізаныя і адрэдагаваныя нібыта народныя першаўзоры, якія актыўна выдаваліся ў сучаснай Беларусі за сапраўдныя і выключна аўтэнтчныя. Яны больш блізкія да твораў братоў Грым і Ш. Перо, да рэдагавання і перапрацовак, якія ўнеслі асветнікі і сентыменталісты, бо ў іх захаваны першароднае зло і жорсткасць. У якасці прыкладу можна згадаць казку пра мядзведзя, які злавіў у лесе дзяўчыну, жыве з ёю як з жонкаю, мае агульных дзяцей, але калі тая ўцякае, то ён раздзірае дзетак і сыходзіць у лес. Пра тое, што гэтая зацікаўленасць не спарадычная, сведчыць і той факт, што вучоны выдаў на польскай мове зборы ўкраінскіх народных казак (“Zaklęte barwy stepu. Baśnie ukraińskie”, Warszawa 1987); расейскіх (“Mocarni czarodzieje. Baśnie rosyjskie”, Warszawa 1984); беларускіх (“Niewyczerpany dzban. Baśnie zie-

³ А. Барскі, *І толькі ў мове роднай буду вечны... Вершаваныя творы*, Warszawa 2015, с. 70.

⁴ А. Барскі, *Выбраныя творы*, Мінск 2011, с. 108.

mi mińskiej, smoleńskiej, mohylewskiej, grodzieńskiej i Polesia”, Warszawa 1976); (“Diabelskie wesele: bajki z Polesia”, Poznań 2013). Выкладчык універсітэта, прафесар, ён шукае тое агульнае, што яднае братэрскія славянскія народы:

Славянскі свет
 раскінуў крылы,
 Абняў грамадныя абшары,
 Папрыгажэў,
 умоцніў сілу;
 Тут ёсць дзе жыць,
 і ёсць дзе марыць⁵.

Але не толькі значным маральна-філасофскім пачаткам вызначаецца народная спадчына. Вялікую паэзію бачыць даследчык і ў нашых дасканалых распрацаваных абрадах. *Жніво калісьці цягнулася некалькі тыдняў. Але ж які гэта быў прыгожы каларытны спектакль, святочны рытуал. Зажыналі жыта ў акрэсленыя дні – у ніякім выпадку не ў панядзелак – апраналі свежую бялізну, спявалі песні, цалавалі першую нажатую жмень збожжа⁶, – так успамінае паэт сваё маленства. Як і многія рамантыкі, ён супрацьпастаўляе мінулае сучаснаму дню. І падобнае параўнанне амаль заўсёды не на карысць нашай рэчаіснасці: *Сёння свайго роду ідэалам стала ідэя – абы хутчэй. А куды хутчэй? Хутчэй у магілу. Стрымгалоў імчымся да смерці⁷.**

З рамантыкамі А. Баршчэўскага звязвае прызнанне таго, што народная творчасць, паводле ягоных слоў, з’яўляецца *галоўнай крыніцай рамантычнага натхнення ды творчай інспірацыі для пісьменніка. А таксама шырокае выкарыстанне пейзажу, квяцістаць і яскравасць паэтычнай стылістыкі, частае ўжыванне сімвалаў, алегорыяў і ўвабленняў⁸.*

⁵ Алесь Барскі, *І толькі ў мове роднай буду вечны...*, Вершаваныя творы, с. 25. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

⁶ Аляксандр Баршчэўскі, *З пабачанага і перажытага. Абрэжкі, артыкулы, дарожныя нататкі*, Мінск 1992, с. 61.

⁷ Тамсама.

⁸ Аляксандр Баршчэўскі, *Рамантычныя ідэалы і прынцыпы ў баладных паэмах Яна Баршчэўскага, змешчаных на старонках альманаха “Незабудка”*, Ян Баршчэўскі: Дыялог з часам і ў часе. Матэрыялы III Міжнародных чытанняў, 15–16 снежня 2000, Віцебск 2002, с. 10–13.

Усё гэта знайшло яскравае выяўленне ў паэзіі Алеся Барскага, пачынаючы з яго першых вершаў, што пабачылі свет у адным з красавіцкіх нумароў штотыднёвіка “Ніва” ў 1959 годзе. І вось ужо шэсць дзесяткаў гадоў ён працягвае будову космасу беларуса, плённа развіваючы традыцыі далёкіх прашчураў, ананімных стваральнікаў нацыянальных шэдэўраў. Алесь Барскі не імкнецца пісаць сваю радаводную ў палацах, не шукае панства ў папярэдніках сярод князёў і шляхты. Ён не саромеецца прызнацца, што паходзіць з сялян. І нават гэтым ганарыцца, бо мае, як і шляхта, уласны герб, у якім заўсёды сонца й вецер. Паэт голасна ўсклікае, што першыя свае крокі *рабіў у зялёнай калысцы з лугоў, // прыкрытай блакітам высокім, // сярод дрэў – гаманлівых багоў* (311). У калыску назад не вернешся, вось чаму яму наканава на несці свой вясковы боль усяму свету. З гэтага часу ён становіцца паслом *ракіт і лозаў, (...) беластоцкіх ветраў і ліўняў* (404) у гэтым такім неспакойным і супярэчлівым сусвеце.

Кожны з беларускіх паэтаў ўсхваляе сваю маленькую радзіму, бо зямля ў нас такая спеўная. Максім Танк уславіў Нарач, Аркадзь Куляшоў – Бесядзь, Барадулін з Броўкам – Ушаччыну. Афіны Алеся Барскага – родная Белавежа:

Дзе тыя Бандары?
 Пытаць усё жыццё
 Я буду.
 У іх мой бацька жыў
 І мая маці.
 О, вечныя распяці
 І скрыжаванні!
 З усіх маіх жаданняў
 Хай споўніцца адно:
 Маё акно у сад,
 Мой язмін пад акном
 Матчыныя вячэрнія малітвы (354)

Трэба ўсё ж такі пагадзіцца з галоўнай высновай – тут зямля незвычайная. Па ёй маленькі Шурык бегаў босы, вось чаму ў ягоных нагах, галаве і руках ёсць сокі роднай глебы, пахі хлеба, водар лугу, вільгаць Нарвы – роднай рачулікі. Усё з зямлі ён увабраў у сваю кроў, *камі сярод вясы і лета хадзіў без ботаў сярод людзей, дзе кожны ў душы – паэт* (404). Паэзія для Алеся Барскага – справа ўзнёслая, боская і, адначасова, зусім зямная. Вось чаму лірычны герой нават просіць: *Вазьмі маё сэрца, // ды промнямі вытні і пасадзі ў палетак. Хай яно вырасце ў сонечнай глебе, (...) найлепшай з усіх паэзіяй.* (249)

Лірычнаму герою паэзіі Алеся Барскага здаецца, што *расклявалі сонца пчолы // і носяць у вулі.* І гэта прыводзіць да парадаксальнай высновы – *Больш будзе мёду, // больш будзе паэтаў* (233). Нават поле ўспрымаецца вялікай майстэрняй, *дзе сонца разцамі праменняў рэзбіць калоссем твары* (249). Толькі тут паэт успрымае сябе па-сапраўднаму шчаслівым, і хоча падзяліць гэтае шчасце па-роўнаму, як дзеліць яго між каласоў поле.

У вершы “Новы год” (“Беларускі каляндар на 1974 год”) паэт усклікае: *Мы, як язычнікі, зямлю мы просім, // Каб быў і дождж, і сонечнасць, і вецер* (270). Як далёкія прашчурны, ён шчыра пакланяецца сонцу, што дазваляе яму стаць волатам у родных Бандарах: *Да сонца ў зямлі // Дастаю адначасна рукамі* (318). Нават аблічча самага роднага чалавека на свеце параўноўваецца з крыніцай святла і спагады:

Твой твар быў сонцам
Над маёй калыскай,
Якое кранаў рукою,
Якому прыглядаўся блізка (25).

Бацька Максіма Багдановіча, вядомы фалькларыст і этнограф А. Я. Багдановіч, у сваёй славутай працы “Пережитки древнего мирозерцания у белоруссов” (1895) пісаў пра важнасць сонца ў абраднасці нашага народа: *Белоруссы, как народ преимущественно земледельческий, в своих воззрениях, обрядовых песнях и празднествах сохранил немало таких характерных особенностей, которые являются видимым отражением солнечного культа... Древние празднества в честь солнца, связанные с весенним и осенним равнодействием, с зимним и летним солнцестоянием, и теперь отбываются в Белоруссии*⁹. І гэта ў пэўнай ступені належыць не толькі людзям, але і ўсяму жывому на гэтай паэтычнай зямлі. Так, А. Барскі паказвае зайца, які *Загледзеўся ў сонца агністае, // Што паўзла праз кусты на каленках // З галавешкай у руках агняцветнай // І паліла бярозам сукенкі, // Выганяла з дубровы лета.* (295), на ўзлессі падае на калені і пачынае маліцца. Культ сонца, сцвярджае далей А. Багдановіч, пранікае глыбей і мацней у светапогляд народа, чым болей народ залежыць ад мірнай земляробчай працы, а не войнаў і рабункаў.

⁹ А.Е. Богданович, *Пережитки древнего мирозерцания у белоруссов. Этнографический очерк*, Гродно 1895, с. 81.

Многія фалькларысты падкрэслівалі, што старажытныя беларусы абагаўлялі зямлю, ваду, дрэвы і расліны. Падобныя “перажыткі” засталіся і ў XX стагоддзі. *Стыліяй майго дзяцінства, – згадвае паэт, – было сеянне збожжа ў садзіку і перасаджванне маладых дрэвак, якія я прыносіў з лесу. У самым працэсе сеяння і пасадкі было нешта прываючае і прыгожае* (70). Алясь Барскі адчувае выключную паэзію прыроды і, як і далёкія продкі, спрабуе перадаць адвечную музыку пошуму дрэў. Вось чаму апошні для яго становіцца сябрам, як у народнай паэзіі. *Найпрыгажэйшая песня і малітва, даступная чалавеку, ёсць песня і малітва лесу. Лясная песня, малітва і ціша становяцца тваёй уласнасцю. Прыстань, паглядзі, прыслухайся і задумайся над сэнсам жыцця, над яго мімалётнасцю і над вечнасцю бору! І пачуеш, што пачынаеш здаравець целам і душою. Разам з жывічнымі пахамі лес улівае ў тваю душу нейкі нявыказаны спакой, прымірэнне са светам, веру ў сэнс нашага існавання. Тут ёсць вечнасць, якая чалавека міжволі прымушае пакланіцца. Нішто так на свеце не можа спяваць і маліцца*¹⁰. Вось чаму апісанне звычайнага дрэва набірае выключную прыгажосць, якою захоплены чытач: *Вербы-літанні, вербы пачуццяў, вербы жаданняў, вербы глыбокай сумоты, вербы, як крылы анёлаў журботных, вербы спакойнага вечнага лёту*. А якія паэтычныя ўвасабленні бярозкі, клёнаў, цара Белавежы – дуба! Менавіта толькі такім чынам можна дасягнуць сапраўднай нірваны: *Ціша ў цішы, гранне ў гранні*. Нібыта трапляеш у эдэмскі сад: *і птушкі на рукі нам селі // і звер падышоў палахлівы, // прытуліўся да нашага шчасця* (262).

На аснове народнай мудрасці паэт стварае трыялет “Няпраўдай цэлы свет абыдзеш, але назад не прыйдзеш болей”. Шматгадовы вопыт народа, які ён засвоіў з маленства, цяпер спрабуе перадаць у адметных па форме і змесце эсэ, якім дае простыя загаловкі: “Аб родным”, “Аб цэпе і сярпе”, “Аб годнасці”, “Аб народнай сіле”, “Аб духоўнай міласэрнасці”. Са скрухай ён паказвае, як маладое пакаленне, праяўляючы сваю непрыхільнасць да духоўных вясковых каштоўнасцей, дэманстравала вялікую прыхільнасць да многіх атрыбутаў вясковай матэрыяльнай рэчаіснасці. Вось чаму вывозіліся ў гарады саматканяныя поспілкі, авечыя кажухі і інш.

Фальклорная вобразнасць вызначае і паэтыку многіх твораў Аляся Барскага. Так, каханая выходзіць з *сукенкі, (...) як літа з імглы вы-*

¹⁰ Аляксандр Баршчэўскі, *З пабачанага і перажытага. Абрэзкі, артыкулы, да-рожныя нататкі*, с. 50.

плывае, // (...) як месяц з аблокаў, і прыходзіць да пасцелі, як конь падыходзіць // да сена (260). Сказаць, што Ліст падае ў труну разоры (295), або параўнаць свабоду з нядзеляй можа толькі той, хто бачыў гэта вачыма стомленага працаўніка, які не толькі абрабляе, але і паэтызуе родную зямлю.

L I T E R A T U R A

- Barščeŭski, Aljaksandr, *Z pabačanaha i peražytaha. Abrazki, artykuly, darožnyja natatki*, Minsk 1992 [Баршчэўскі Аляксандр, *З пабачанага і перажытага. Абразкі, артыкулы, дарожныя нататкі*, Мінск 1992].
- Barščeŭski, Aljaksandr, *Ramantyčnyja pryncypy ŭ žycci i proze Jana Barščeŭska-ha*, (u:) *Jan Barščeŭski i yaho čas*, Materyaly II Mižnarodnych čytańniaŭ 11–12 listapada 1998, Polack – Vicebsk 1999 [Баршчэўскі Аляксандр, *Рамантычныя прынцыпы ў жыцці і прозе Яна Баршчэўскага*, (у:) *Ян Баршчэўскі і яго час*. Матэрыялы II Міжнародных чытаньняў 11–12 лістапада 1998, Полацк – Віцебск 1999].
- Barski, Ales, *I tolki ŭ move rodnej budu večny... Veršavanuja tvory*, Warszawa 2015 [Барскі, Алесь, *І толькі ў мове роднай буду вечны... Вершаваныя творы*, Warszawa 2015].
- Barski, Ales, *Vybranuja tvory*, Minsk 2011 [Барскі, Алесь, *Выбраныя творы*, Мінск 2011].
- Barščeŭski, Aljaksandr, *Ramantyčnyja idéaly i pryncypy ŭ baladnych raémach Jana Barščeŭska-ha, zmeščanyh na staronkach almanacha “Niezabudka”*, (u:) *Jan Barščeŭski: Dyjalog z časam i ŭ case*. Materyaly III Mižnarodnych čytańniaŭ / 15–16 snežnia 2000, Vicebsk 2002 [Баршчэўскі, Аляксандр, *Рамантычныя ідэалы і прынцыпы ў баладных паэмах Яна Баршчэўскага, змешчаныя на старонках альманаха “Незабудка”*, (у:) *Ян Баршчэўскі: Дыялог з часам і ў часе*. Матэрыялы III Міжнародных чытаньняў 15–16 снежня 2000, Віцебск 2002].
- Bogdanovič A. E., *Perežytki drevnjago mirosozercanija u belorussov. Etnografičeskij očerok*, Grodna 1895 [Богданович А. Е., *Пережитки древнего мирозерцания у белоруссов. Этнографический очерк*, Гродно 1895].

S U M M A R Y

ALEKSANDER BARSZCZEWSKI AND FOLKLORE

The article discusses Aleksander Barszczewski's contribution in studies on national ouvre. Aleksander Barszczewski – professor of the University of Warsaw, Doctor of Philology is both a poet and a scholar, and many of his works are devoted to the study of the way figurative means and stylistic devices of folk art are

used in fiction. He appreciates Romanticism as a trend in literature and art. Aleksander Barszczewski proves that national fantasy is of peasant and gentry origin. Moreover, he translates national tales into Polish. The researcher also focuses on poetry in Belarusian national rituals.

Key words: folklore, figurative means, stylistic devices, art, hero, ritualism, poetry of nature, imagery, poetics.

STRESZCZENIE

ALEKSANDER BARSZCZEWSKI I FOLKLOR

W artykule omówiono wkład Aleksandra Barszczewskiego – profesora Uniwersytetu Warszawskiego, doktora nauk humanistycznych, poety i uczonego – w studia nad twórczością narodową. Jego zainteresowania dotyczą wykorzystania ludowych środków wyrazu stylistycznego w literaturze pięknej. Wysoko ceni romantyzm jako kierunek w literaturze i sztuce. Udowadnia, że fantastyka narodowa jest zarówno pochodzenia chłopskiego, jak i szlacheckiego, tłumaczy na język polski opowieści ludowe, skupia swoją uwagę na poezji w białoruskich rytuałach.

Słowa kluczowe: folklor, środki stylistyczne, sztuka, bohater, rytualizm, poezja natury, obrazowość, poetyka.